

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת מקץ תשע"ב

"אֵלֶּת אָדָם תִּסְלַף דְרָפוֹ"

ה"משנה למלך" המוזר

הגמרא מספרת על בנו הקטן של ריש לקיש, שקרא את הפסוק במשלי: "אֵלֶּת אָדָם תִּסְלַף דְרָפוֹ, וְעַל ה' יִזְעַף לְבוֹ" (משלי יט, ג). [כלומר: פעמים שאדם עושה מעשה אָוִילי, וכאשר הוא סובל אח"כ ממעשה אָוִילותו, הוא כועס ומאשים את הקב"ה, כאילו הוא אשם בסבל שבא עליו]. שמע ר' יוחנן את קריאת הילד, ושאל את עצמו (בקול רם, שהילד שמע): היכן מרומז ענין זה בתורה? הרי אין דבר בכתבי הקדש שאינו מרומז בתורה, שהיא היסוד והשורש לכל דברי הנביאים והכתובים. אמר לו הילד: ענין זה מרומז בפרשת מקץ! כתוב אצל אחי יוסף (לאחר שאחד מהם מצא את כספו בפי אמתחתו): "וַיֵּצֵא לָכֶם, וַיִּתְּרֵדוּ אִישׁ אֶל אָחִיו לְאֹמֶר, מַה זֹאת עֲשֶׂה אֲלֵקִים לָנוּ" (בראשית מב, כח). כלומר, האחים מצידם עשו דָּבָר אֲוִילִת (לנו אסור לומר משפט כזה על השבטים הקדושים, אבל כך אומרת הגמרא), וכשמגיעות התוצאות מְדַבֵּר הָאֲוִילִת שְׁעָשׂוּ, במקום לומר: "מה עשינו לעצמנו", הם זועפים על ה' ואומרים: "מַה זֹאת עֲשֶׂה אֲלֵקִים לָנוּ" (תענית ט, א).

מה היה מעשה הָאֲוִילִת של האחים? - חותני הג"ר חיים זאב פינקל זצ"ל פירש, שְׁאֲוִילֵתָם היתה, שלא בדקו את שקיהם לפני שיצאו ממצרים לביתם. הרי שלמתם במיטב כספכם עבור תבואה! וא"כ, איך אינכם בודקים מה שָׁמוּ לָכֶם בשקים? אולי שמו לָכֶם אבנים, ולא תבואה? אם היו בודקים דבר בסיסי כזה, היו מוצאים מיד את הכסף ששמו להם בפי שקיהם בפעם הראשונה, ובפעם השניה היו מוצאים גם את הגביע, ולא היו מגיעים לכך שיואשמו בגניבה.

אבל במחילת כבוד חותני זצ"ל, חושבני שלא רק זו היתה האולת של האחים. האולת שלהם היתה, שהם אינם רואים כלל מה נעשה מול עיניהם! הם לא מתעוררים להבין שהמשנה למלך שמתעסק אֲתָם, אינו אלא יוסף אחיהם בכבודו ובעצמו! אמנם פרעה שינה את שמו של יוסף ל"צִפְנַת פְּעִנֵחַ" (ובלשון המצרים: "סִפְנַת פְּעִנֵחַ"...), ודבר זה הקִשָּׁה כמובן על הזיהוי - אם היו שומעים שהמצרים מדברים על "יוסף" אחד שנתמנה להיות משנה למלך, היו מבינים שמדובר ביוסף - אבל למרות זאת, התנהגותו של המשנה למלך והנהגת שולחנו, היו צריכים להוביל אותם למסקנה, שזהו יוסף.

הרי קורים לעיניהם כל כך הרבה דברים משונים ומוזרים, הנוגדים את השכל הישר. תחילה מאשים אותם המשנה למלך בריגול (בראשית מב, ט) - דבר תמוה לכשעצמו - ולפתע הוא מכריז שהוא "אֵת הָאֲלֵקִים אֲנִי יָרָא" (שם, יח), ושולח תשעה "מרגלים" בחזרה הביתה, להביא תבואה לבני משפחותיהם! איך עושים דבר כזה? הרי המרגלים ידווחו מיד לשולחיהם,

כל מה שראו במצרים! ואם באמת המשנה למלך דואג כל כך למשפחות המרגלים, שיברר מה כתובתם בארץ ישראל, וישלח כמה עבדים מצריים להביא לשם אוכל! אבל לשלוח לשם כך את המרגלים עצמם?! מי עושה דבר כזה? האם אין זה מוזר?!

האחים גם רואים, שהמשנה למלך מנחש כל מיני דברים בגביע שלו. מנחש ששנים מהם החריבו כרך גדול של שכם (רש"י שם מב, יד), מנחש את סדר הולדתם, וכן מנחש מי נולד מאיזו אָם (רש"י שם מג, לג). אולי הם מתרצים לעצמם, שמצרים היא ארץ שכולה כשפים (רש"י שמות ז, כב), ולכן המשנה למלך מצליח לנחש את כל הדברים הללו בגביע. ובכל זאת, מדוע הם לא שמים לב לכך, שהגביע יודע לספר מה שנעשה בבית יעקב רק עד ליום מכירת יוסף, אבל על מעשה יהודה ותמר ועל מאורעות אחרים שארעו במשפחה אחרי מכירת יוסף - על זה הגביע לא יודע לספר דבר. הכח של הגביע נגמר ביום מכירת יוסף. מדוע ענין זה לא מעורר אצלם שום שאלה?

עוד דבר מוזר: כשהאחים מדווחים לְאִישׁ הַמְּמוֹנָה על בית יוסף על הכסף שמצאו בשקיהם, האיש אומר להם: "אֲלֵקֵיכֶם וְאֵלֵי אֲבִיכֶם נִתַּן לָכֶם מִטְמוֹן בְּאִמְתַּחֲתֵיכֶם, פִּסְפִּסְכֶם בָּא אֵלַי" (בראשית מג, כג). זה לא משונה?! האם בכל יום כשהם חוזרים מן המכולת, הם רגילים למצוא מטמון בשק?

דבר נוסף: כשהם יורדים למצרים בפעם השניה, השליט המוזר מזמין אותם לארוחת צהרים בביתו. האם דבר רגיל הוא זה, שאנשים החשודים בריגול יוזמנו לסעודה אל ביתו של המשנה למלך? מי יודע מה ירגלו שם!... אמנם האחים יכולים לתלות את ההזמנה בכך, שהמשנה למלך רוצה לְשַׁפֵּר אותם כדי שיפטטו מתוך שכרות, אבל למרות זאת קצת משונה הדבר, שמזמינים תשעה חשודים בריגול אל בית המשנה למלך, ועוד משחררים בהזדמנות זו את המרגל הנוסף שהיה כלוא עד עתה בבית הסהר, ומצרפים גם אותו אליהם. שמעון כנראה מספר לאחים בהזדמנות זו על היחס הטוב שקיבל מהמשנה למלך בעת העדרם. אחרי שהלכו לביתם, לא התנהג עמו המשנה למלך כמו פושע פלילי מסוכן שיושב בבית הסהר, אלא התנהג אליו יפה (רש"י שם מב, כד). וכל זה לא מעורר תמיהות אצלם!

לא פחות מזה מוזר הדבר, שהמשנה למלך מתגלה לא כמצרי רגיל, אלא כתלמיד חכם מובהק! הוא מְצוּה את האיש הממונה על ביתו: "וְטַבַּח טַבַּח וְהִכֵּן, פִּי אֲתִי יֵאָכְלוּ הָאֲנָשִׁים בְּצִדְקָתָם" (שם, טז). מה פירוש "וְטַבַּח טַבַּח וְהִכֵּן"? אומרים חז"ל, שצוה עליו לטבוח את הבהמה בשחיטה כשרה, וליטול ממנה בפניהם את גיד הנשה האסור באכילה (חולין צא, א). האם כך עושה כל מצרי בביתו?!... האם לא ניתן כבר להבין שמדובר ביוסף?!... אמנם יכלו לתרץ לעצמם בדוחק,

ומוכרחים לקבל. אבל בלי זה - כל הסימנים לא מעוררים את האחים לחשוב, שאולי המשנה למלך הוא יוסף. חושבני, שלזה התפוננו חז"ל באמרם, שהתנהגות האחים בפרשה זו היא בגדר "אָנְלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דְּרָכּוֹ". ה"אָנְלֶת", היא עצימת העיניים. עצימת עיני השכל, שלא להכיר בעובדות המוכיחות למעלה מכל ספק סביר, שההנחה המוקדמת היתה שגויה, ומוכרחים לשנותה, למרות הקושי הגדול שבדבר.

האוויל לא מבין שמתכונים אליו...

אָנְלֶת ועצימת עינים כזו רואים לפעמים גם בחיים שלנו. למשל, בישיבה: בא אלי בחור עם קושיא בגמרא, שנובעת מהבנה לא נכונה של דברי הגמרא. אני מסביר לו את הפשט בגמרא, והוא עומד על דעתו שלא כך הפשט, אלא הפשט הוא כפי שהיא ו א הבין (למרות שיש לו קושיא על הפשט הזה!). אני מראה לו שברש"י רואים שלא כדבריו - והוא טוען שאכן גם רש"י תמוה. אני מראה לו שגם בר' עקיבא אייגר רואים שלא כדבריו - והוא טוען שגם ר' עקיבא אייגר תמוה! ... הכל יתכן אצלו! שרש"י טועה, שר' עקיבא אייגר טועה, שהגמרא משונה - זה יתכן! אבל שהוא טועה? זה לא יתכן! זה הרי נגד השכל, שהטעות היא אצלו! ... זהו "אָנְלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דְּרָכּוֹ". כשיש לאדם הנחה מוקדמת, קשה להוציא אותה מראשו.

הפסוק אומר: "אִם תִּכְתּוֹשׁ אֶת הָאָוִיל בְּמִכְתָּשׁ בְּתוֹךְ הָרִיפּוֹת³ בְּעָלֵי - לֹא תִסּוֹר מֵעֲלִי אָנְלֶתוֹ" (משלי כז, כב). למה? - הסבירו בעלי המוסר: מפני ש"אוויל" הוא משורש "אולי" (כפי שכבר הזכרנו). הוא חושב - אולי לא מתכוונים אלי. מתכוונים רק לכתוש את החיטים. לכן נאמר בפסוק "אִם תִּכְתּוֹשׁ אֶת הָאָוִיל בְּמִכְתָּשׁ בְּתוֹךְ הָרִיפּוֹת", ולא נאמר סתם: "אִם תִּכְתּוֹשׁ אֶת הָאָוִיל בְּמִכְתָּשׁ בְּעָלֵי, לֹא תִסּוֹר מֵעֲלִי אָנְלֶתוֹ". כי כתישת האוויל לבדו, בלי שותפים, אפשר שכן תועיל להסיר את אָנְלֶתוֹ. אך כשכותשים אותו "בְּתוֹךְ הָרִיפּוֹת", שאז לא רק הוא נכתש, אלא גם הריפות - אז "לֹא תִסּוֹר מֵעֲלִי אָנְלֶתוֹ". כי אז - 'אולי רק את הריפות מתכוונים לכתוש, ולא אותי! ... כל עוד יש לו תירוץ - "לֹא תִסּוֹר מֵעֲלִי אָנְלֶתוֹ".

אָנְלֶת - אצל פרעה מלך מצרים

אָנְלֶת כזו רואים גם אצל פרעה. הוא מקבל תשע מכות, והן לא משפיעות עליו. אמנם כתוב שה' הכביד את לבו, אבל כבר פירשו הרמב"ן (שמות ז, ג בפירושו שני) והספורנו (שם), שמה שכתוב "וַיֵּאֱנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרַעֲהוֹ" (שם), אין הכוונה שנטלו ממנו את הבחירה, אלא להפך - נתנו לו בחירה! אדם אחר כבר היה מאבד את הבחירה אחרי מכות כאלה, והיה מוכרח לשלוח את ישראל מִפְּתַח הַמְּכוֹת. על כן הכביד ה' את לב פרעה, כדי שיוכל עדין לבחור אם לשלוח את ישראל לשם שמים (ולא מִפְּתַח הַמְּכוֹת), או לא, ופרעה מחליט בבחירתו שלא לשלוח.

משה מגיע כבר למכה העשירית, ומודיע בדיוק מתי היא תהיה. הוא עומד בחצות ליל י"ד בניסן (ברכות ד, א), ומודיע שבחצות הלילה הבא הקב"ה יכה את כל בכורי מצרים! מה

שהמשנה למלך הוא אחד מאנשי בית אברהם - שמספרם הגיע לאלפים ולרבבות¹ (רמב"ם הלכ' ע"ז פ"א ה"ג) - שעלה לגדולה במצרים ונהיה משנה למלך. לכן הוא ירא אלקים, כפי שנתחנך בבית אברהם, ולכן הוא ממיית את הבהמה בשחיטה כשרה, ונוטל ממנה את גיד הנשה². אבל האם תירוץ זה מיישב את כל הקושיות? מה טיב ההתעניינות הבלתי פוסקת שלו בשלום אביהם? ומנין הגיע הכסף אל אמתחותיהם? ומדוע הוא מתנהג איתם אחר כך לפני משורת הדין - "הָאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הַגִּבִּיעַ בְּיָדוֹ הוּא יִהְיֶה לִי עֶבֶד, וְאֶתָּם עֲלוּ לְשָׁלוֹם אֶל אֲבִיכֶם" (בראשית מד, יז). וכי כך נפרדים מחבורת גנבים? ...!

מדוע לא הגיעו אחי יוסף למסקנה המתבקשת?

אי אפשר אפוא להבין את ההתנהגות המשוונה של המשנה למלך, בלי להגיע למסקנה שאדם זה הוא יוסף בן יעקב, אחיהם של עשרת ה"מרגלים"!

ובכל זאת, האחים אינם מגיעים למסקנה המתבקשת הזו. הם מוכנים לקבל את הכל, ובלבד שלא להגיע למסקנה שלפניהם עומד יוסף אחיהם. מדוע הם אינם מגיעים למסקנה הזו? מפני שמונח אצלם בהנחה מוקדמת, שבשום פנים ואופן לא יתכן דבר כזה, שיוסף יגיע להיות המשנה למלך מצרים. אמנם יוסף אמר להם לפני שנים, שחלם חלום, ולפיו הוא עתיד למלוך עליהם והם ישתחוו לו, אבל האחים הרי החליטו שהחלומות שוא ידברו (עי' זכריה י, ב). הם יכולים לתאר לעצמם שיוסף הוא עבד במצרים, אולי אפילו עבד צדיק, אבל שהוא מלך? זה לא יתכן! כי אם הוא מלך, הרי שיוסף צדק ואנו טעינו! ואת זה - קשה להם לקבל. הרי הם דנו את יוסף על סמך הנחה שיוסף הוא רודף, ואם עכשיו יתברר שיוסף הוא הצדיק, הרי כל ההנחה שלהם היתה מוטעת, ובזה קשה להם להכיר. הם מוכנים לחיות עם כל קושיה וכל תמיהה, רק לא לקבל את המסקנה המתבקשת כל כך, שהמשנה למלך מצרים הוא יוסף אחיהם. (נזכיר שוב, שאסור לנו לדבר סרה באחים הקדושים. אנו מדברים רק לפי השכל הקטן שלנו, לא לפי רום מעלת ערכם של השבטים הקדושים).

כפי שהזכרנו לעיל, חז"ל הגדירו את התנהגותם של אחי יוסף בפרשה זו כ"אָנְלֶת". מדוע הגדירו זאת דווקא כְּאָנְלֶת? למה לא במילה אחרת? הרי יש עוד כינויים בתנ"ך לטפשות: טפשות, כסילות, בערות ועוד. אלא שכל מילה מגדירה סוג שונה של טפשות, ו"אָנְלֶת" היא ההגדרה המתאימה ביותר לכאן. כי מהי "אָנְלֶת"? - אָנְלֶת היא משורש "אולי" (מלבי"ם משלי א, ז; ה, כג ועוד); שעל כל דבר חכמה שאומרים לו, הוא אומר: "אולי זה לא כך". "אולי יש סיבה אחרת". לא מוכן להתחשב ולהתנהג על פי השכל הישר, עד שיקבל הוכחה חותכת לגמרי, שאין שום אופן לדחותה. כך גם במקרה שלנו: כל הסימנים מורים, שהמשנה למלך מצרים הוא יוסף בן יעקב - אבל האחים לא מוכנים לקבל זאת. הם נתלים בצד רחוק, ש"אולי" זה לא יוסף. למה? - כי לא נוח להגיע למסקנה שהמשנה למלך הוא יוסף, ולכן המסקנה המעוותת היא, ש"אולי" זה לא יוסף. כשהמשנה למלך בעצמו עומד ומכריז בפניהם "אני יוסף" (בראשית מה, ג) - אז כבר אין ברירה,

להתעקש על הנחות מוקדמות, אלא תמיד לבדוק את עצמו, גם אם מדובר בהנחות יסוד. אם חז"ל אמרו את ההנחות הללו, או שגדולי עולם אמרו אותן - אז זה כבר דבר אחר. כאן לא צריך לבדוק, אלא לקבל ולהאמין. אבל כשאדם עצמו מניח הנחות - שלא יסמוך על ההנחות שלו. להיות מוכן לבדיקות.

הפלא הגדול, שהנכד של מתתיהו החשמונאי - יוחנן כהן גדול, בנו של שמעון החשמונאי (בן מתתיהו) - נהפך לצדוקי (ברכות כט, א). הרי מי היו הצדוקים? - אלו שהיו קודם מתייונים, הם אלו שהפכו עכשיו לצדוקים! כשיד היוונים כבר לא על העליונה, הם הפכו להיות צדוקים. איך נתפס נכד של מתתיהו החשמונאי לטעות הזו? - מפני שהדבר נגע לכבוד שלו. כנוגעים בכבודי - כל הקושיות נעלמות. ראית שהדרך של היוונים לא הצליחה! אביך וסבך נלחמו ביוון ובמתייונים. ואיך אתה חוזר לאותה טעות? ...!

אח"כ, בנו של יוחנן זה - ינאי המלך - כבר נלחם בחכמי ישראל עד חרמה (עי' קדושין סו, א). הדברים מפתיעים, אבל ברגע שהיתה נגיעה כלשהיא בכבוד שלו (כפי שמוכח בקדושין שם), כל המסורת הגדולה של בית חשמונאי הלכה לאיבוד. כל הנסים שהיו, הכל לא עוזר. כהן גדול של שמונים שנה, הפך בסוף ימיו להיות צדוקי. בית חשמונאי הלך לאיבוד בגלל הטעות הזו.

צריך לדעת להתגבר על נגיעות אישיות. לראות דברים באור של תורה, לא באור של נגיעות אישיות. לראות באור של חכמי ישראל, לא באור של טיפשים. ואז ה' יברך אותנו, שנלך באמת באורם של החשמונאים.

לפני חורבן הבית ה' שלח לנו את נס חנוכה, כהקדמה לאלפים שנות גלות שנהיה בלי מנורה ובלי מקדש. יש לנו אור מעין אור המנורה - שזו החנוכה שלנו. אם נטהר את לבנו שיהיה שלם, שלא ילך אחרי נגיעות אישיות, לחפש דברי תורה, דברי חז"ל, לשמוע בקול חז"ל - נזכה לראות שוב את מנורת המקדש במהרה בימינו, אמן.

השיחה נערכה לפי הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון (אם ישנם) יש לתלות בעורך בלבד.

היה על פרעה לעשות? - מה שמנהיג אחראי עושה במצב כזה! מְכַנֵּס ישיבת ממשלה דחופה, ודן מה לעשות במקרה שדבריו של משה יתגשמו, ולו באופן חלקי. הרי משה הראה את כחו כבר תשע פעמים, כבר "איתמחי גברא" להביא מכות על מצרים, ואם כן יש להקדים רפואה למכה, להקים צִוְתִי "סהר אדום" לטפל בפצועים, או צוּתִי זק"א לטפל בהרוגים, או לפחות להתפלל לאלהי מצרים! ... אבל פרעה אינו עושה אף אחת מן הפעולות הללו. לא ישיבת ממשלה, לא ישיבת מטכ"ל, לא אלילי מצרים, וגם לא סהר אדום. מה הוא כן עושה? הוא הולך לישון! "וַיְהִי בַּחֲצֵי הַלַּיְלָה, וַה' הִפָּה כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם... וַיָּקָם פְּרַעֲהוֹ" (שמות יב, כט-ל). מה פירוש "וַיָּקָם פְּרַעֲהוֹ"? מנין הוא קם עכשיו? אומרים חז"ל - "ממִּי טו" (רש"י שם).

תשע מכות כבר עברו! תשע פעמים התקיים כל מה שמשה רבינו אמר! החרטומים כבר מזמן הגיעו למסקנה ש"אֶצְבַּע אֱלֹקִים הוּא" (שם ח, טו), עבדי פרעה גם הם אומרים לו: "עַד מַתִּי יִהְיֶה זֶה לְנֹו לְמוֹקֵשׁ, שְׁלַח אֶת הָאֲנָשִׁים... הֲטָרְמָ תִּדַע פִּי אֲבָדָה מִצְרַיִם"? (שם י, ז). גם העם המצרי מכיר בגדלותו של משה: "גַּם הָאִישׁ מֹשֶׁה גָדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עַבְדֵי פְרַעֲהוֹ וּבְעֵינֵי הָעָם" (שם יא, ג). הבכורות שחוששים למות במכה העשירית - מתמרדים (ילק"ש תהלים תתפ"ג). ובכל זאת, בליל מכת בכורות - פרעה הולך לישון! בחצות הלילה, השעה שייעד משה למכה הקשה - פרעה שוכב במיטתו כאילו לא עומד לקרות דבר. אפילו הסקרנות האנושית הטבעית לא מצליחה להשאירו ער, לראות אולי יקרה משהו. "אין מה לדאוג, הכל יהיה בסדר. לא יקרה כלום". אח"כ, בשעת מעשה - "וַתְּהִי צֶעֶקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם" (שמות יב, ל), ואז הוא כבר קם. אבל עד אז - אפשר לישון בשקט, ואין ממה לחשוש. איך תתכן אדישות כזו? - האדישות נבעה מכך, שמוחלט אצל פרעה שמשה לא צודק. הוא לא יכול לקבל שמשה צודק, וצריך לתת לישראל לצאת ממצרים. עד המכה העשירית, ועד בכלל, פרעה לא משתכנע אפילו ברמה של "אולי". אולי בכל זאת יקרה משהו בחצות הלילה? - שום דבר! הבן שלו בסכנת חיים, והוא הולך לישון! זהו "אִם תִּכְתּוֹשׂ אֶת הָאֱנָיִל בְּמִכְתָּשׁ בְּתוֹךְ הָרִיפּוֹת בְּעָלֵי - לֹא תִסּוּר מְעַלְיוֹ אֶנְלֹתוֹ". לא מוכן לשנות את תפיסתו.

לבדוק הנחות מוקדמות

אדם צריך ללמוד את הלקח, לא להיות כזה. לא "להנעל" על הנחות מוקדמות, אלא לבחון מדי פעם, האם הן נכונות. גם כשלומדים פשט בגמרא, וגם בדברים אחרים, לבדוק תמיד, האם המעשים שלנו באמת מתאימים עם התורה, עם רש"י, עם ר' עקיבא אייגר, ועם שאר גדולי עולם. לא

1. בשיחה לפרשת לך תשס"ז אמר הרב שליט"א, שאולי מזה גופא שהאחים לא הבינו שהתלמיד חכם שניצב לפניו הוא יוסף אחיהם, הסיק הרמב"ם שמשפחה של אנשי בית אברהם הגיע לאלפים ולרבות; שאם לא כן, איך לא הבינו מיד שזוהו יוסף.
2. וזהו תירוץ דחוק, (כמבואר למעלה). שכן איסור גיד הנשה לא נהג אצל תלמידי אברהם אבינו, והתחיל רק אצל יעקב אבינו (רמב"ם הלכ' מלכים פ"ט ה"א). וצ"ל, שכאשר התחיל איסור זה לנהוג, נתפרסם האיסור גם בין תלמידי אברהם אבינו.
3. ריפות = חיטים כתושות.